

РЕЦЕНЗИЈА

НА РАКОПИСОТ „РЕЛИГИСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО МУЛТИЕТНИЧКИТЕ ОПШТЕСТВА СО ОСВРТ НА МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО” ОД ДОЦ. Д-Р ДАНИЕЛА КОЦЕВА, ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ, УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ” ВО ШТИП

Врз основа на одредбите од Статутот и Правилникот за единствените основи за остварување на издавачка дејност на Универзитет „Гоце Делчев” во Штип, како и Одлуката бр.1602-136/41 од 113. редовна седница на Наставно-научниот совет на Факултетот за образовни науки, одржана на 4.10.2017 година, избрана е Рецензентска комисија во состав:

- проф. д-р Марија Ташева, Филозофски факултет при Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје;

- проф. д-р Снежана Мирасчиева, Факултет за образовни науки при Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип,

за изготвување на извештај, рецензија на приложениот ракопис „РЕЛИГИСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО МУЛТИЕТНИЧКИТЕ ОПШТЕСТВА СО ОСВРТ НА МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО” од доц. д-р Даниела Коцева, наменет за студентите на прв и на втор циклус студии на Факултетот за образовни науки при Универзитет „Гоце Делчев” во Штип.

По прегледот на ракописот Комисијата до Наставно-научниот совет на Факултетот за образовни науки го поднесува следниов

ИЗВЕШТАЈ

Општи податоци за ракописот: Ракописот под наслов „Религиското образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество“ на авторката доцент д-р Даниела Коцева претставува интересен и богат примерок за анализа по својата инспиративност и силен предизвик за идни проучувања. Уште повеќе што ракописот е успешен обид за синергичен и компаративен пристап во проучување на комплексни прашања, како што се религија и религиско образование и општество и мултиетничност, особено македонското општество, што е сосема очигледно уште од насловот. Имено, текстот поместен во ракописот „Религиското образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество“, во својата тематска и концепциска поставеност не само што нуди содржини актуелни по темата, туку врз основа на принципите на симбиотичниот пристап ги поврзува и интегрира во инклузивна целина, во суштина двата дела, делот кој се однесува на религијата и религиското образование и делот кој го третира прашањето на мултиетничноста на општеството. Приложениот ракопис претставува материјал преку кој студентите ќе можат да добијат сознанија потребни за предметната материја, со што целосно ќе се реализираат барањата на студиските програми.

Податоци за обемот ракописот: Научната книга содржи 311 страници, трудот е пишуван во А4 формат, единичен проред, употребен е фонт Arial, а големината на буквите е 12. Од нив на 297 страници се изнесуваат аргументи, а на 14 страници е дадена библиографија. Текстот е систематизиран во пет дела, со вовед и заклучок. Библиографијата вклучува 265 библиографски единици (книги, списанија, извештаи, нормативни акти, електронски изданија, електронска база на податоци). Сметам дека обемот на трудот и неговата содржина ги задоволуваат критериумите согласно со одредбите од Правилникот за единствените основи за остварување на издавачката дејност на Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип.

Податоци за постоење на сличен или ист наслов: Трудот „Религиското образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество“ од д-р Даниела Коцева, произлезен од докторската дисертација со ист наслов, одбранета на Филозофскиот

факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, е заснован на сеопфатно истражување на моделите на религиско образование во светот, со намера да се утврди нивната поврзаност со конкретните услови на општеството во кое се установил дадениот модел, со намера оваа анализа да биде од полза во обликувањето на модел на религиско образование соодветен за македонските услови.

Краток опис на содржината:

Ракописот на монографското дело „Религиското образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество“ на авторката доцент д-р Даниела Коцева концепциски е поделен на седум дела. Првиот дел се однесува на јасна определба на методолошката рамка на истражување на проблемот. Комплексноста на проблемот на религиско образование е основниот принцип по кој се раководи авторката, што е изразено во логичкиот распоред на содржините и нивната хомогеност. Како во насловот, авторката на почетните воведни страници, со јасен израз и логичност на мислата, говори за значењето и актуелноста на проблемот кој е предмет на интерес и проучување, религиското образование во мултиетничките општества, со осврт на македонското општество. Целта е преку следење на искуствата ширум светот да се предложи модел на религиско образование кој би бил соодветен на нашите услови, насочен кон јакнење на заедничкиот интерес и толерантноста во рамките на мултикултурната и мултиконфесионална заедница, како што е македонското општество. Во таа насока, преку градација на мислата, со изразен научен пристап на аналитичко-синтетички размислувања, Коцева го иницира прашањето колку граѓаните во светот и кај нас се подготвени да го прифатат и практикуваат религиското образование, кој модел е применлив, кои се неговите цели и какво е неговото влијание во мултиетничките општества. Авторката ја наоѓа идејата во многубројните дилеми и дискусии за потребата од воведување на религиско образование во образовниот систем на Република Македонија, неговото влијание и последици, при што истакнува дека сè уште не постои јасна слика за тоа што би можело да се случи во македонското општество кое е поделено по сите линии, односно општество кое е мултиетничко, мултикултурно, мултиконфесионално, мултирелигиско. Оттука, прашањата од аспект на третманот на религиското образование во легислативата на мултиетничките и мултиконфесионални држави, типот на религиско образование, времетраењето, типот на училиштата каде што ќе се реализира наставата, статусот на религиското образование, содржината во наставните програми, профилот на наставнички кадар се предмет на теоретско-емпирска и компаративна анализа во прегледен, контекстуален и целнонасочен контекст. Во функција на комплетна анализа авторката Коцева ги истакнува определбите на основните поими кои се содржани во предметот на интерес во трудот како религија, религиско (конфесионално и неконфесионално) образование, етницитет, етничка заедница, секуларизација, мултикултурализам, социјална кохезија, интеграција.

Намерата на авторката да даде одговор на поставените прашања јасно се наметува во вториот дел. Претставувајќи ја денешната слика на светот, доцент д-р Коцева истакнува дека светот денес сè повеќе е дефиниран со верски мотивирано политичко насилство, па повеќе од половината од конфликтите се религиски димензионирани. Така, верата денес јасно ги изразува своите две лица. Едното во чиновите на религиски екстремизам и верата како ознака на идентитет, а другото лице е дефинирано во вонредните чиновни на жртвување и сожалување. Затоа, образованието денес треба да ја одигра суштинската улога во борбата со изразените две лица на верата. Овде авторката прави успешен обид да ја претстави етничко-религиската карта во светот која постојано се менува. Имено, „глобализацијата, силните миграциски движења, изразениот контакт на различни култури и вери, појавата и развојот на транснационални, верски и етнички виртуелни здруженија, заедници и мрежи суштествено го менуваат религиозниот плурализам во културен и етнички плурализам“, истакнува Коцева. „Овие движења иницираат промени во сферата на религиската институција, како и појавата на секуларизација и сакрализација, како суштински спротивставени феномени. И овие феномени подлежат на промени, па повеќе од потребен е новиот концепт на секуларизам во мултикултурните и мултирелигиозните општества кој се опишува како 'секуларна држава и отворено општество', концепт каде

што поделбата меѓу државата и црквата овозможува религијата да влијае не само на приватниот живот туку и на јавниот живот“, истакнува авторката. Заради тоа секуларизмот треба да се помести во контекстот за преговори за верските разлики. И како последица на промената на концептот на секуларизацијата, клучно е прашањето како секуларната држава ќе управува со верските разлики. „Одговорот лежи во реципроцитетот, заедничка одговорност и рамка која остава простор за признавање на разликите и разновидноста“, нагласува доц. д-р Даниела Коцева. Во анализата авторот како поле за реализација на тој концепт, меѓу другото, го посочува образованието при што ќе рече: „младите луѓе, дури од раното детство треба да бидат во можност да научат за меѓукултурните реалности, па интеркултурната размена е ефикасен инструмент во наставата по религија“. Промените во односот црква - држава, трансформацијата на црковните организации во стариот и новиот свет, под влијание на процесите на модернизација, ги инхибираат процесите на плурализација и индивидуализација и наметнаа еден нов развоен концепт на општествената заедница определен како мултикултурализам со карактеристики на инклузивност, интегрираност и кохезивност. Во таа насока, авторката Коцева упатува и на дилемите на мултикултурниот концепт на општествен развој, а следејќи ја логиката на мислата, доволно внимание посветува и на политиките на интегрирање, менувањето на односот кон религиското образование и трагањето по нова кохезија.

Правната рамка на религиското образование е комплекс од прашања кои авторката Коцева исцрпно ги елаборира во третиот дел од трудот. Во првата глава говори за меѓународните стандарди, препораките на ЕУ во однос на целите и видот на религиско образование, легислативата во земјите од новиот свет, Европа и Македонија. Прашања за дилемата околу тоа дали државата треба да го организира религиското образование и третманот на религиското образование во јавните и приватни училишта. Авторката по исцрпната анализа заклучува дека луѓето треба да поседуваат образование за религијата - и доколку сакаат - во религијата. Впрочем образованието за религија е одраз на индивидуалната потреба за свест за верските култури и промените во нив и потенцијална алатка за социјална кохезија. Образованието за и во религијата покренува сложени прашања како: чија е одговорноста за религиска различност, колку образованието е во функција за надминување на стереотипите и предрасудите, колку наставниците се соодветно стручно оспособени, колку верската припадност на наставникот влијае на неговата педагогија, колку религиското образование ја поддржува односно попречува социјалната кохезија.

Моделот и реализацијата на религиското образование покренуваат повеќе дилеми. Имено, религиското образование во историски контекст авторот го проучува во временски рамки. Првиот бран на движење и промени се јавува на почетокот на 90-тите години на 20 век во земјите од Централна и Источна Европа и се карактеризира со појава на феноменот – заживување на религијата, пред сè христијанството. Вториот бран е во контекст на содржините од наставната програма по религија во некои земји од Западна Европа во последните две децении и е под влијание на процесите на секуларизација и развој на етничкиот и културен плурализам. Втората дилема која го окупира вниманието на авторката Коцева е местото на реализација на религиското образование. Анализата на искуствата упатуваат на изразена доминација на две околности, индивидуализација – изразена како приватна религија или избор на поединец односно потесно семејство, од една страна, и плурализација, различни религиозни групи можат да се вклучат во меѓусебна конкуренција, од друга страна. Двете околности, индивидуализација и плурализација, се елементи кои овозможуваат активирање на религијата во два изразни модалитета, како содржина на личен идентитет или пак како содржина на национален идентитет. А образованието и училиштето се моќен ресурс за религиско образование, без оглед на трансферот на моќта или пак дилемата религиско - религиозно. Каде треба да се организира религиското образование, во училиштата или надвор од нив, е дилема вредна за внимание. Разрешувањето на дилемата доц. д-р Даниела Коцева го темели на учењето на Чарлс Хејнс и шесте принципи кои треба да ги почитува училиштето при реализација на наставата по религиско образование и тоа: академски училиштен пристап кон религијата, поттикнување и развој на свест за религиите, учење за религија а не практикување на верата, запознавање

на учениците со различни религиски гледишта, учење на сите религии и различни верувања без наметнување на конкретно специфично верување. Истакнувајќи ја разликата меѓу индоктринацијата и образованието, доц. д-р Даниела Коцева, поаѓајќи од фактот дека секое дете е под влијание на религиозни и културни традиции уште најрано детство, во домот, од семејството, е на мислење дека е потребно да се учи веронаука, но не со единствена цел да се претстават религиите, едноставно и еднострано, туку со цел учениците да ги разберат разликите меѓу религиите, да дискутираат за различни религии, да бидат активни партиципенти во плуралистичкото опкружување, да сфатат дека религијата е поглед на живот но не и единствено културно творештво. Верското образование ќе овозможи меѓурелигиска комуникација која пак го трасира патот кон отворено општество.

Во намерата да даде одговор на повеќе дилеми околу моделот и реализацијата на религиското образование, авторката Коцева упатува на јасна дистинкција на поимите веронаука, религиско образование, верско образование, историја на религии, религиски науки со цел исклучување на конфузијата. Во таа смисла, говори за два вида на религиско образование, некофесионално (образование кое се занимава со религијата како општествен феномен во културолошки и традиционален контекст) и конфесионално (верско образование, кое воведува во суштината на религиозниот систем). На тој начин нуди решение на дилемата околу моделите на религиското образование како модел на образование за религија и модел на образование во религија. Дилеми постојат и од аспект на интегрираноста на религиските содржини, како посебен наставен предмет или пак како дел од содржината другите наставни предмети како: Социологија, Етика, Граѓанско образование, Историја. Авторката ќе отстапи простор и за дилемата околу статусот на религиското образование, изборен или задолжителен при што ќе истакне дека поради разновидноста на политиките за религиското образование многу тешко може да се определи јасна насока. Во обидите да разреши одделни дилеми околу религиското образование, доц. д-р Даниела Коцева дилемата ја димензионира не само во историски контекст, туку и од перспектива на искуствата во другите земји што создава слика за сериозни обиди во изнаоѓањето на адекватни решенија и одговори на посочените дилеми. Во тој контекст е и еден широк спектар на педагошко-дидактички прашања кои се однесуваат на: целите и содржината на наставните програми и нивната кохерентност и контекстуалност, организацијата, наставните стратегии и ресурси. Во таа смисла, авторката со исцрпна и длабока анализа поткрепена со емпириски искуства го дизајнира моделот на религиско образование во едно плуралистичко опкружување.

Доследноста во размислувањата продолжува и во четвртиот дел, кој содржински е поделен на три глави. Во првата глава авторката го анализира религиското образование во земјите од новиот свет (Австралија, Нов Зеланд, Канада, САД), во втората глава се поместени анализите на религиското образование во земјите од Европската Унија (Белгија, Франција, Германија, Холандија, Унгарија, Швајцарија, Естонија, Велика Британија), а во третата глава религиското образование на Балканот (Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Хрватска, Србија). На тој начин авторката го дополнува мозаикот наречен религиско образование, создавајќи сопствен дизајн на моделот за религиско образование, а во исто време овозможувајќи му на читателот да го изгради сопствениот модел на религиско образование.

Петтиот дел во целост е посветен на религиското образование во Република Македонија. Со последователност на мислата, по принципот на хронолошки прегледен пристап на промените, како и во контекст на контекстот и целите во приодот кон проучување на проблемот, во 90-тите години на 20 век, авторката констатира дека македонското општество е обележано со ревитализација на религијата и криза на секуларизацијата. Како последица на тоа, а на иницијатива на верската елита од сите верски заедници, во учебната 2001/2002 година се воведува верското образование во основните училишта како посебен наставен предмет со изборен статус, а во поглед на содржините исклучиво поврзан со основните теолошки категории, од двете водечки конфесии во Македонија, православието и исламот. Учениците ја изучувале сопствената религија, но никој не учел за другите религии, истакнува авторот. Овој иновациски чекор не е целосен поради фактот што не е поткрепен со постојните закони за основно и средно образование, е воведен без јавна

дебата, а содржинско-организациската поставеност резултира со изразена национално-религиозна идентификација што продуцира социјална конфузија и своевидна сегрегација, по што е укинат по две години. Со воспоставување на тесна врска меѓу верската и политичката елита, „моралниот пад на македонската младина“ и воопшто моралната криза во македонското општество потврдена со бројни социолошки истражувања се афирмирале верските норми во општеството, истакнувајќи ја индивидуално-психолошката и етичка функција на религијата. По неколку години има повторен обид за воведување на религиско образование во училиштата, но овој пат е поткрепено со широка јавна дискусија, емпириско истражување во кое биле опфатени претставници од научната, политичката и верската елита. Воведувањето на религиско образование во училиштата е оправдано од повеќе аспекти: етички (моралните содржини на верското образование ќе го пополнат моралниот вакуум и ќе го подобрат моралното однесување на младите); социјално-интегративни (во функција на спречување на сегрегацијата и поттикнување на социјална интеграција) и индивидуален (развој на моралните аспекти на секоја индивидуа и нејзините лични квалитети како почит, солидарност, хуманост, емпатија и сл.). Религиското образование во Република Македонија почнува да се реализира од учебната 2010/2011 година преку изборниот предмет Етика на религиите. Досегашните искуства покажуваат позитивен тренд првенствено поради позитивните чувства на толеранција меѓу учениците од различни верски заедници (емпириски потврдено), но влијанието на содржините од предметот врз толеранцијата и целокупното општество треба да биде предмет на истражување со излегувањето на неколку генерации од школскиот систем кои ја следеле наставата по Етика на религиите (или пак Запознавање со религиите).

На крајот од трудот, во заклучокот, авторката со право констатира дека прашањето за тоа кој е идеален модел за религиско образование и дали таков постои готов да се применува во различни или слични контексти и услови, останува отворено. Ниту еден образовен систем не е совршен ниту даден засекогаш. Сите образовни системи подлежат на реформи и промени кои ги диктираат новите современи услови на живеење и доживување на општествените појави, пред сè на религијата. Истите се условени и поаѓаат од традиционалните историски карактеристики, но ги следат потребите адаптирани на современите услови и контексти на живеење, посебно во мултиетничките и мултиконфесионални држави. Ова не го исклучува македонскиот образовен систем. За да се зголеми толерантноста во македонското општество, потребно е религиското образование да биде повеќе застапено, со зголемен фонд на часови, почнувајќи од прво одделение. Со право истакнува авторот дека придобивките од реализацијата допрва треба да бидат предмет на интердисциплинарни истражувања. Она што можеби е за пофалба е фактот дека моделот на религиско образование во македонскиот образовен систем како таков не е пресликан, напротив каков таков соодветствува со условите и контекстот на живеење во македонското општество.

Фактот дека се консултирани над двесте извори, печатени и електронски, од домашни и странски автори наведени во седмиот дел *Користена литература*, како и цитатите наведени во текстот, се упатува на заклучокот дека авторката одлично ја познава суштината на религиското образование, неговото значење и статус во образовниот систем во македонското мултиетничко општество. Затоа ценам дека размислувањата и идеите на авторката доцент д-р Даниела Коцева во ракописот на монографијата Религиското образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество заслужува внимание и е извор на нови идеи и истражувања.

Трудот „Религиското образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество“ на авторката доцент д-р Даниела Коцева изобилува со бројни вербални дескрипции кои се целосно функционални и доволно препознатливи до степен на „видливост“ кои како „илустрации“ ја збогатуваат сликата за содржината.

Од друга страна, во трудот се користени разбирливи и стандардни поими прифатени во домашната и во светската терминологија. Систематичност, логичност, едноставност, разбирливост и читливост се карактеристики на излагањето во трудот што го прави разбирлив и достапен. Трудот во целост го негува научниот стил на изразување низ јасни, кратки и логички подредени мисли и прикази.

ЗАКЛУЧОК

Трудот под наслов „Религиското образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество“ на авторката доцент д-р Даниела Коцева со изборот на темата, нејзиното структурирање, начин на излагање и користење на релевантна научна литература, во целост ја постигнал својата цел. Станува збор за вредно и трајно дело кое ќе има силен одзив и ќе биде широко прифатено во научните и стручни кругови.

Трудот е пишуван прегледно и систематски и се одликува со специфичен пристап во описот на подрачјата што ги обработува, од создавање силна теориска основа, преку анализа на други практики до можност за создавање на функционален модел од практична перспектива, што го прави интересно четиво, апликативно средство и функционален инструмент.

Трудот во суштина е инспиративен за секого, бидејќи отвора нови хоризонти за значењето на религиското образование и за сите оние кои ги интересира развојот на индивидуата и општеството во целост.

Особената вредност на трудот произлегува од неговата оригиналност во пристапот кон религиското образование денес во контекст на сегашноста, што придонесува за автентичноста и значењето на монографијата. Ако идејата произлезе од актуелноста на проблемот во непосредното мултиетничко и мултиконфесионално опкружување, тогаш целта на монографијата да им помогне на образовните експерти да го унапредат образованиот систем од перспектива на религиско образование е постигната.

Ракописот на монографијата „Религиското образование во мултиетничките општества со осврт на македонското општество“ на авторката доцент д-р Даниела Коцева е автентично научно дело и типичен пример на единство на теоријата и практиката со елементи на применливост и научен пристап кон актуелната проблематика и претставува придонес во депозитот на научни изданија.

Рецензент

Проф. д-р Снежана Мирасчиева, с.р.